

УДК 364.122.2

Доннік Марія Сергіївна

кандидат педагогічних наук, доцент

кафедра соціальної роботи, соціальної педагогіки та психології
Центральноукраїнський державний педагогічний університет ім.В.Винниченка
м.Кропивницький, Україна
meridnk@gmail.com

СОЦІАЛЬНА ДЕЗАДАПТАЦІЯ ПІДЛІТКІВ – ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні питання явища соціальної дезадаптації особистості; обґрунтовано актуальність дослідження, що полягає у необхідності надання своєчасної допомоги особам. Особливо це стосується підлітків, коли йде мова про підліткову кризу, бажання виділитися та здаватися дорослим, тим самим уникаючи будь-якої допомоги. Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності й змісту явищ дезадаптації особистості та дослідження реального стану дезадаптованості підлітків в умовах школи-інтернату. Для виявлення рівня дезадаптованості вихованців інтернатного закладу дослідником було розроблено та апробовано авторську анкету. Отримані дані дозволили зробити висновок про сформованість високого рівня соціальної дезадаптованості підлітків. А саме, у переважній більшості учнів відсутнє бажання навчатися; достатньо великий відсоток пасивних вихованців або ж таких, хто займає відносно середню позицію щодо участі в шкільному житті; наявність частих конфліктних ситуацій з однолітками та вчителями; епізодичних порушень правил поведінки, встановлених в навчальному закладі при виборі дозвілленої діяльності; асоціальний спосіб життя, який слугує зв'язком, предметом дружби вихованців з їх товаришами; відсутність подальшого продовження навчання в планах на майбутнє; наявність достатньої частки кризових ситуацій, коли потрібна допомога соціального педагога; небажання вихованців налагодити взаємостосунки з шкільним колективом та оточенням взагалі; достатньо велика кількість осіб, які мають шкідливі звички і серед них переважна більшість – представники жіночої статі.

Ключові слова: дезадаптація, соціальна дезадаптація, рівень соціальної дезадаптованості.

Вступ. Швидкі темпи розвитку сучасного суспільства вимагають постійного пристосування особистості до нових умов життєдіяльності. Варто зазначити, що процес адаптації протікає успішно за умов вчасно наданої допомоги та підтримки особистості, спрямуванні її в потрібне русло, використанні індивідуального підходу. При порушенні цих умов особистість зіштовхується з цілим рядом проблем, виникає дезадаптація. Особливо це стосується осіб підліткового віку, коли йде мова про підліткову кризу, бажання привернути до себе увагу та здаватися дорослим, тим самим уникаючи будь-якої допомоги. Актуальним у цьому контексті стає підбір необхідних соціально-педагогічних технологій, дієвих у конкретному випадку та з конкретним підлітком, що можуть бути реалізовані соціальними працівниками в закладах інтернатного типу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дезадаптації підлітків та визначення факторів і умов її розвитку є достатньо актуальною, про що свідчить велика кількість соціально-педагогічних досліджень А. Амбурової, С. Белічевої, Л. Дьоміна, В. Кондратенко, Т. Лодкіної, Р. Пенькової тощо.

Сутність поняття «соціальна дезадаптація», особливості реалізації соціально-педагогічних технологій щодо подолання проблеми соціальної дезадаптованості підлітків розглядаються в роботах Ю. Василькової, Т. Василькової, О. Іванова, Н. Маслової, А. Мудрик, Л. Нагавкіної, О. Крокінської, С. Косабуцької, В. Сластьоніна, Н. Щуркова, В. Пітюкова, І. Владімірової, Б. Овчинникова, І. Закатової, Л. Олєфіренко тощо.

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності й змісту явищ дезадаптації особистості та дослідження реального стану дезадаптованості підлітків в умовах школи-інтернату.

Завдання дослідження: здійснити аналіз наукових джерел з питань визначення поняття «дезадаптація»; виявити рівень дезадаптованості вихованців Бобринецької спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I-II ступенів Кіровоградської обласної ради Кіровоградської області.

Методи дослідження: *теоретичні* – аналіз наукової літератури для теоретичного обґрунтування проблеми дезадаптованості особистості; узагальнення та систематизація для з'ясування сутності та змісту понять «дезадаптованість»; *емпіричні* – контент-аналіз, опитування соціального педагога закладу, анкетування підлітків школи-інтернату.

Виклад основного матеріалу. Для детального розуміння сутності поняття «дезадаптація», звернемося до наукових досліджень провідних науковців у сфері соціальної педагогіки та соціальної роботи. Так, дезадаптація, на думку колективу авторів енциклопедії для фахівців соціальної сфери – це «стан індивіда, при якому він неспроможний задовольнити власні потреби, самоствердитись і самореалізуватись прийнятним для даного середовища засобом і тому або зазнає страждань, або порушує встановлені норми та правила поведінки та задовольняє свої потреби таким способом, що завдає шкоди йому, природному середовищу або суспільству» [1]. Дезадаптація характеризується запереченням дієвого пристосування особистості до навколишнього світу, та фактичним знанням шляхів до розгортання творчої активності, духовної врівноваженості, внутрішньої свободи [3]. При чому, дезадаптація буває психологічна, соціальна, шкільна тощо. Звернемося до аналізу соціальної дезадаптації підлітків, рівень якої будемо досліджувати. Тож, соціальна дезадаптація виникає в результаті порушення процесу соціального розвитку і проявляється у використанні деструктивних для суспільства та розвитку особистості стратегій само-реалізації, порушенні норм моралі та права, в асоціальних формах поведінки і деформації системи внутрішньої регуляції, ціннісних орієнтацій, соціальних установок [2].

Найбільш характерними проявами соціально-педагогічної дезадаптації підлітків інтернатного закладу є, як правило, агресивна поведінка, постійні конфлікти з педагогічним колективом, однолітками та друзями, вживання алкогольних, наркотичних речовин, тютюнових виробів. Встановлять виключення й здійснення правопорушень (здебільшого це бійки,

крадіжки, дрібне хуліганство, тощо), дромоманія, навчальність суїцидальних нахилів.

Для виявлення рівня дезадаптованості вихованців школи-інтернату ми розробили та запропонували підліткам авторську анкету, що містила 17 питань різного характеру. Ми провели анкетування підлітків – учнів Бобринецької спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I-II ступенів, що знаходиться у м. Бобринець Кіровоградської області. В анкетуванні взяли участь учні 9-10 класів (віком від 15 до 17 років) загальна кількість яких становить 43 особи (з них: чоловічої статі – 17 осіб (3 хлопці – 15 р., 9 – 16р., 2 чол. – 17 р., 3 особи – 18р.); жіночої статі – 26 осіб (7 осіб – 15 р., 7 осіб – 16р., 12 осіб – 17р.).

Обробка результатів анкетування здійснювалася шляхом визначення відсоткового співвідношення між відповідями та аналізом, який спрямований на визначення переважаючої більшості однодумців. Отримані дані дозволили нам зробити висновок про стан розвитку проблеми соціальної дезадаптованості підлітків.

Перейдемо до детального аналізу результатів.

Аналіз першого питання «Чи подобається тобі навчатися?» доводить, що 40% респондентів вчитися подобається, а 60% – ні. Тож, можна констатувати, що переважній більшості підлітків, на жаль, не подобається навчатися.

Відповіді на друге питання «Які предмети ти найбільше любилаєш вивчати?» розділилися наступним чином: найбільше подобається вивчати всесвітню історію – 41,9%, також значна кількість респондентів (25,6%) любить вивчати фізичне виховання, така ж кількість (25,6%) – українську мову і українську літературу. Найменша кількість опитаних учнів 6,9% люблять трудове навчання.

На третє питання «Чи виникають у тебе труднощі при вивченні певного предмету? Якщо так, то якого саме», переважна більшість учнів 62,8% відповіли, що виникають труднощі щодо опанування дисципліною «трудове навчання». 18,6% опитаних вказали, що важкою у вивченні є математика, та 18,6% учнів не мають труднощів, пов'язаних із навчанням.

На четверте питання «Чи існує у твоєму класі традиція взаємодопомоги один-одному?» всі учні відповіли що традиція взаємодопомоги відсутня.

На п'яте питання «Чи є у твоєму класі особа, думку якої поважає більшість?», 44,1% учнів відповіли так, є, але цю думку поважають лише кілька людей і я в тому числі; 41,9% респондентів зауважили, що така особа є, 14% зазначили відсутність такої людини. Тому в п'ятому питанні слід зробити висновки, що більшість із респондентів визнають авторитет однієї особи, однак вона не є визнаною більшістю. Також, досить велика кількість стверджує що авторитетна особа в класі є.

Аналіз шостого питання «В твоєму класі є такі учні, які не приймають участі в шкільному житті?» показав, що 44,1% опитуваних стверджує, що в їхньому класі є пасивні учні, однак 55,9% зазначили, що пасивних учнів немає.

Аналізуючи сьоме питання «Яким учнем вважаєш себе ти?», слід зазначити: 20,9% відповіли, що вважають себе тим учнем, який бере активну участь в шкільній діяльності; 51,1% – тим, який займає відносно середню позицію та 28% – тим, який не приймає участі в жодних видах діяльності. Отже, результати сьомого питання свідчать про те, що переважна більшість серед опитаних підлітків займають відносно середню позицію по відношенню до участі в шкільному житті. Також слід зауважити, що кількість осіб, які не приймають жодної участі в шкіль-

них справах значно переважає кількість активних учнів.

За результатами восьмого питання «Чи маєш ти друзів серед учнів школи/класу?» яскраво видно, що більшість не відчуває потреби у друзях та відповіли, що мені не потрібні друзі – 39,5% (ні – 20,9%). Однак багато опитуваних хотіли б мати близьких для себе людей: не маю, але хотів(-ла) б мати – 28%. Та лише 11,6% мають друзів серед учнів школи/класу.

На дев'яте питання «Ти маєш другу половинку?», відповіді розділилися таким чином: «Так, і мої почуття взаємні» – 14%; «В мене є симпатія» 81,4%; «Ні, не маю» – 4,6%. В дев'ятому питанні результати анкетування показали, що підлітки відчувають симпатію до представника протилежної статі. Однак лише невелика кількість осіб мають взаємні почуття.

Аналізуючи десяте питання «Чи траплялись в твоєму шкільному житті сварки з однолітками чи вчителями?», вихованці дали такі відповіді: «Так, траплялись, і це буває досить часто» – 30,2%. «Бувало, однак 1-2 рази – 20,9%». «Ні, я не люблю сперечатись з людьми – 48,9%». Можна зробити висновок, що підлітки переважно не люблять сперечатись. Однак слушно взяти до уваги, що значна частина опитуваних зазначили факт частих сварок з однолітками чи вчителями.

За результатами одинадцятого питання «Чим тобі подобається займатися у вільний від навчання час?» можна сказати, що грати в футбол люблять – 14%; плести віночки, робити зачіски – 32,5%; плести фенічки – 27,9%. Також слід зауважити, що відносно велика кількість дітей люблять гуляти містом з друзями – 25,6%, однак цей вид дозвілєвої діяльності порушує встановлені в навчальному закладі правила поведінки (тобто вихід за межі школи-інтернату без супроводу вчителя/вихователя чи людини, яка є опікуном чи батьком дитини – суворо заборонений).

На дванадцяте питання «В тебе багато друзів поза межами школи?», учні відповіли: так, дуже багато – 79%; так, але не дуже багато – 16,3%; ні, майже немає – 4,7%. Аналізуючи результати з'ясувалося, що переважаюча кількість вихованців мають досить багато друзів поза межами школи. Незначна частина друзів поза межами школи не мають.

Аналізуючи тринадцяте питання «Які спільні інтереси тебе пов'язують з друзями?», було встановлено, що покурити люблять – 27,9%; разом робити зачіски, готувати домашні завдання/виступи – 27,9%; грати в футбол – 14%; бродити містом по пустим будівлям та підвалам або ж просто містом – 25,6%; дивитися на машини та мріяти – 4,6%. Варто зазначити, що серед любителів шкідливих звичок з 12 опитаних осіб 8 дівчаток. Також вихованці люблять бродити містом по пустим будівлям та підвалам, і, як правило, це в переважній більшості (9 із 11 опитаних) – хлопці. Загалом, варто звернути увагу на те, що достатньо велика кількість респондентів знаходить цікавим для себе асоціальний спосіб життя.

На чотирнадцяте питання «Ти вже визначився(-лась) з майбутньою професією та навчальним закладом, де б бажав(-ла) її здобути?», відповіді розділилися наступним чином: так, визначився(-лась) і знаю куди вступати – 9,3%; визначився(-лась), однак не маю варіанту куди вступити – 25,6%; в мене декілька варіантів – 14%; ні, в мене ще не має уявлень ким я хочу бути – 51,1%. В цьому питанні вдалось встановити, що переважна більшість випускників закладів інтернатного типу не визначились з майбутнім місцем роботи або продовження здобуття освіти.

Аналіз п'ятнадцятого питання «Чи траплялись в

твоєму житті ситуації, коли тобі була потрібна допомога соціального педагога?» доводить, що у 83,7% траплялись такі життєві ситуації, за яких їм була необхідна допомога, та 16,3% учнів з такими ситуаціями не зіштовхувалися. Слід зазначити, що достатньо велика кількість учнів потребували соціально-педагогічної допомоги.

В шістнадцятому питанні «Ти маєш шкідливі звички?» 55,8% респондентів стверджують, що мають шкідливі звички. Важливо врахувати те, що серед 24 учнів 19 – представниці жіночої половини населення. Також, слід звернути у вагу на кількість тих осіб, які раніше мали шкідливі звички – 32,6%, однак позбавилися їх. Лише 11,6% не мають шкідливих звичок.

Аналізуючи результати сімнадцятого питання «Хотілося б тобі змінити щось у взаємостосунках із учнями та вчителями школи? Якщо так, то що саме?», зазначимо, що «так» відповіли – 18,6%; «так, багато чого, я їх боюся» – 20,9%; «так, хочу щоб мене поважали» – 27,9%; «так, мені хотілось би спілкуватись з усіма» – 25,6%; «ні» – 7%. Отримані результати свідчать про те, що переважна більшість опитаних підлітків хочуть, аби їх поважали, бажають спілкуватись з усіма та прагнуть подолати страх перед шкільним колективом.

Отже, відповідно до отриманих даних в результаті проведення емпіричного дослідження можна зробити висновок, що рівень соціальної дезадаптованості підлітків-вихованців закладу інтернатного типу є високим, про це свідчить відсутність бажання навчатися; достатньо велика кількість пасивних вихованців або ж таких, хто займає відносно середню позицію щодо участі в шкільному житті; часті конфліктні ситуації з однолітками та вчителями; масове порушен-

ня правил поведінки, встановлених в навчальному закладі при виборі дозвілленої діяльності; асоціальний спосіб життя, який слугує зв'язком, предметом дружби вихованців з їх товаришами; відсутність подальшого продовження навчання в планах на майбутнє; велика кількість ситуацій, коли була потрібна допомога соціального педагога; достатньо велика кількість осіб, які мають шкідливі звички і серед них переважна більшість – представники жіночої статі, а також наявність бажання налагодити взаємостосунки з шкільним колективом та оточенням взагалі.

Виявивши наявний блок проблем у підлітків, підкреслюємо важливість розробки та реалізації соціально-педагогічних технологій, спрямованих на подолання соціальної дезадаптованості вихованців інтернатного закладу, що і стане наступним кроком нашої наукової розвідки.

Викладений матеріал дозволяє зробити наступні **висновки**. Дезадаптація є наслідком непристосованості підлітка до змінних умов соціального середовища та виявляється у різних типах девіацій (важковиховуваності, асоціальній, делінквентній, адиктивній та саморуйнівній поведінці). Рівень соціальної дезадаптованості підлітків-вихованців Бобринецької спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I-II ступенів Кіровоградської обласної ради Кіровоградської області є достатньо високим та потребує обов'язкової корекції. Успішність даного процесу залежить від раціонального підбору ефективних технологій соціально-педагогічної діяльності із обов'язковим врахуванням вікових особливостей вихованців, їх індивідуальних проявів та можливих шляхів якомога тіснішої співпраці й позитивного впливу соціального педагога.

References

1. Aliexsieienko, T.F., Basiuk, T.P., Bezpalko, O.V., Bekh, I.D., Boltivets, S.I., Bratus, I.V., ... & Iurkiv, Y.I. (2013). *Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Encyclopedia for professionals in the social sphere]*. Kyiv, Simferopol: Universum [in Ukrainian].
2. Khoronzhuk, V.I. Dezadaptatsiia starshoklasnykiv yak naukova problema [Disadaptation of senior pupils as a scientific problem]. In *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia»*. Ser.: *Pedahohika*. [Scientific works of the Petro Mohyla Black Sea State University of the Kyiv-Mohylanska Academy complex. Series: Pedagogy] (pp. 70-74). Kyiv: Vyd-vo ChSU named after Petro Mohyla [in Ukrainian].
3. Seiko, N.A. (2002). *Sotsialna pedahohika: Kurs leksii [Social pedagogy: The course of lectures]*. Zhytomyr: Zhytomyr.derzh. ped. un-tet [in Ukrainian].

Список використаної літератури

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [За заг. ред. проф. І.Д.Звереві – 2-ге видання]. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.
2. Хоронжук В. І. Дезадаптація старшокласників як наукова проблема / В.І.Хоронжук // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер.: Педагогіка. – 2012. – Т. 199, Вип. 187. – С. 70–74.
3. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка: Курс лекцій. – Житомир: Житомир.держ. пед. ун-тет, 2002. – 260 с.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2018 р.

Стаття прийнята до друку 20.04.2018 р.

Донник Марія

кандидат педагогічних наук, доцент

кафедра соціальної роботи, соціальної педагогіки і психології

Центральноукраїнський державний педагогічний університет ім.В.Винниченка

г.Кропивницький, Україна

СОЦИАЛЬНАЯ ДЕЗАДАПТАЦИЯ ПОДРОСТКОВ – ВОСПИТАННИКОВ ИНТЕРНАТНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Аннотация. В статье рассмотрены теоретические вопросы явления социальной дезадаптации личности; обоснована актуальность исследования, которая заключается в необходимости оказания своевременной помощи детям. Особенно это касается подростков, когда речь идет о подростковом кризисе, желании выделиться и казаться взрослым, тем самым избегая какой-либо помощи. Целью статьи является теоретическое обоснование сущности и содержания явлений дезадаптации личности и исследования реального состояния дезадаптированности подростков в условиях школы-интерната. Для выявления уровня дезадаптированности

воспитанников интернатного учреждения исследователем была разработана и апробирована авторская анкета. Полученные данные позволили сделать вывод о сформированном высоком уровне социальной дезадаптированности подростков. В частности, у подавляющего большинства учеников отсутствует желание учиться. Был выявлен достаточно большой процент пассивных воспитанников или таких, кто занимает относительно среднюю позицию относительно участия в школьной жизни; зафиксированы частые конфликтные ситуации со сверстниками и учителями; эпизодические нарушения правил поведения, установленных в учебном заведении, при выборе досуговой деятельности; асоциальный образ жизни, который служит связью, предметом дружбы воспитанников с их товарищами; отсутствие желания учиться в дальнейшем; большое количество ситуаций, когда требовалась помощь социального педагога; достаточно большое количество лиц, имеющих вредные привычки и среди них подавляющее большинство – представители женского пола, а также нежелание наладить взаимоотношения со школьным коллективом и окружением вообще.

Ключевые слова: дезадаптация, социальная дезадаптация, уровень социальной дезадаптированности.

Donnik Maria

Candidate of Pedagogical Sciences, Ph.D., Associate Professor
Department of Social Work, Social Pedagogy and Psychology
Central Ukrainian State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko
Kropivnitsky, Ukraine

SOCIAL DISADAPTATION OF ADOLESCENTS – STUDENTS OF BOARDING SCHOOLS

Abstract. The article deals with theoretical issues of the phenomenon of social disadaptation. The relevance of the research, which consists in the need to provide timely assistance to persons, is substantiated. This is especially true for adolescents when it comes to the teenage crisis, the desire to stand out and give in to adults, thereby avoiding any kind of help. The purpose of the article is theoretical substantiation of the essence and content of the phenomena of disadaptation and the study of the real state of disadaptation of adolescents in the conditions of a boarding school. To identify the level of disadaptation of the inmates of a residential institution, the author developed and tested the questionnaire. The obtained data allowed concluding about the formation of a high level of social disadaptitude for adolescents. Firstly, in the vast majority there is no desire to study. Secondly, a fairly large percentage of passive pupils or those who hold a relatively middle ground on participation in school life. Thirdly, it is presence of frequent conflicts with peers and teachers. Fourthly, episodic violations of the rules of conduct established in an educational institution in the choice of leisure activities. Fifthly, it is an asocial way of life, which serves as a bond, the subject of friendship with their fellow pupils. And no further continuation of training in future plans; a large number of situations when the social teacher was needed; there are a large number of people who have bad habits and the vast majority of them - female representatives, as well as reluctance to establish relationships with the school team and the environment at all.

Key words: disadaptation, social disadaptation, the level of social disadaptation.